

УДК:

82:159.924.7:821.161.2 Тютюнник Г. М.

Дудко О.С.,
студентка V курсу
Інституту журналістики
Київського національного
університету ім. Т.Г. Шевченка

Увага до психологічних деталей у творах для молоді Григора Тютюнника

Актуальність дослідження. Проблема якості дитячої літератури як ніколи гостро постала саме на початку нового тисячоліття. Нові підходи щодо змісту та написання вітчизняних дитячих книжок ще не створені, а старі вже названі заідеологізованими. Натомість на прикладі творів радянського письменника, члена Спілки письменників УРСР Григора Тютюнника можна судити про те, що в радянському вихованні були й позитивні моменти – заклики думати про оточуючих, вміти пробачати, бути доброзичливими, порядними та хоробрими. Це – позитивні моменти, втілені в дитячій та молодіжній літературі тих часів, які, на жаль, на сьогодні забуті.

Метою статті є розкриття психологічних деталей та моральних аспектів творів Тютюнника, які доводять його високий професіоналізм як письменника та вчителя.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

– охарактеризувати Григора Тютюнника як майстра етичної розповіді, яка не може залишати байдужими ні дітей, ні навіть дорослих;

– виявити психологічні деталі у творах письменника, які спрямовані на гуманістичне виховання дитини;

– виокремити, які саме загальнолюдські цінності Григир Тютюнник найчастіше пропагував у своїх казках та новелах;

Об'єктом дослідження є проза Гр. Тютюнника – новели, оповідання, казки, написані автором для дітей та підлітків.

Предметом дослідження є всі конкретні засоби відтворення внутрішнього світу героїв у творах Гр. Тютюнника та їхній очікуваний вплив на молодих читачів.

Методологічна основа дослідження. У своїх теоретичних засадах дослідник виходив з ідей класиків радянської психології (С.Рубінштейн, Д.Ельконін) та сучасних дослідників формування психології особистості (Леонт'єв К., Шиянов Е., Ісаєв І.).

Осмислюючи стратегію дослідження, вибір методів і методики їх реалізації, автор керувався думкою про важливість детального зображення як внутрішнього світу героїв Тютюнника (їхніх думок, бажань, мрій, переживань), так і зовнішнього (їхнього вміння спілкуватись один з одним, чемно та виховано вислуховувати, безкорисно допомагати у біді, пробачати образи).

Науковим напрацюванням у цій тематиці слід завдячувати філологам та критикам, які вже більше ніж чверть століття детально аналізують феномен дитячих творів Тютюнника, майстерність їхнього виконання та очікуваний вплив на читачів. До сімдесятиріччя письменника Мовчан Р. досліджував питання доступності та актуальності творів Григир для молоді [7]. Питання всієї багатогранності та стилістичних прийомів змалювання образів у прозі письменника опрацьовував Приходько І. [8]. Психологізм дитячої душі у творах Григора Тютюнника аналізували Даниленко В. [3] та Фещенко П. [11]. Автора статті цікавить, в першу чергу, морально-етичні складові діяльності героїв письменника.

Новизна дослідження полягає у постановці конкретних нових завдань і зумовлюється отриманими результатами. Розгляд творів Григора Тютюнника в аспекті дотримання героями десяти заповідей та уникнення семи смертних гріхів спрямований на доведення їхньої актуальності в кожній державі і при будь-якій владі. У науковій статті на творах Тютюнника зроблено спробу показати, які позитивні аспекти виховання були в дитячій радянській літературі. На сьогодні ж вона у більшості своїй вже замінена закордонною (зокрема, західною) літературою.

Практичне значення одержаних результатів. Автор сподівається донести до свідомості письменників сучасної української літератури для дітей, що вона повинна містити не тільки досконалі стилістичні засоби, які збагачуватимуть лексичний запас дитини, не тільки розважати, але й нести в собі моральні засади.

Один з творців діяльного підходу в психології Сергій Рубінштейн, радянський психолог та філософ, вважав, що особистістю людина стає тільки коли вона починає бути корисною для суспільства, при цьому відчуваючи себе вдоволеною. В своїх дослідженнях він спирався на твердження колеги Даниїла Ельконіна, який говорив: особистість людини починає формуватися ще в дитинстві. З того моменту, коли людина усвідомлює себе і розуміє, що вона є [4].

В радянські часи вважалося, що тільки виховання формує в людині особистість – тобто, систему відношень як до себе, так і до світу в цілому. І дійсно, соціалізацію людини забезпечує її перебування в соціальних інститутах – дитячому садочку, школі, вищому навчальному закладі. Там вона переймає світогляд оточуючих людей та під їхнім впливом формує своє бачення. Радянським ідеологам, які переслідували власні корисливі цілі, вдалося вивести наступну формулу: дитяча література разом із авторитетом педагогів, які мали втлумачувати ідею самозречення на користь державі, створять потрібне мислення у маленьких громадян великої країни. Формула діяла, давала плідні результати, тому в СРСР її було поставлено на конвеєр.

І середина ХХ століття, коли починав свою суспільну діяльність дитячий письменник та педагог Григій Тютюнник, відзначилася саме ідеологізацією як літератури для дітей, так і всього виховного процесу. Тоді давалася установка на викорінення національної ідеї, фізичне винищення національної літературної еліти України, що позначилося зубожінням літератури та звуженням жанрових меж [1].

Двадцяте століття було позначене стрімким розвитком в Україні книговидавничої галузі, але вся українська література за Радянського Союзу перетворилася на ідеологічну зброю. І література для дітей не могла лишатися поза цим процесом. Дитячим виданням відводилася роль ідеологічного формування особистості. Психологи Ельконін та Рубінштейн, які мали вплив на формування педагогічної освіти СРСР, стверджували, що однією з ознак особистості є виконання нею суспільно корисної спрямованості. Ось про це і повинні були писати у дитячих книжках, а вчителі мали завуальовано нагадувати юним громадянам чи не щодня: головне – це бути корисним для державної машини.

Григій Тютюнник з самого початку не вписувався в такі ідеологічні рамки. Здається, ніби він в першу чергу пропагував вічні цінності, моральні засади, які випливають із слідування десятком божим заповідям. Бо твори Тютюнника на прикладах просто вчать дітей уникати семи смертних гріхів – гордості, захланності, хтивості, заздрості, нестриманості, гніву, лінєвства. Григій Тютюнник із дивовижною реалістичністю змалював як стан душі тих людей, які не наслідували ці цінності, так і позитивізм тих, хто знаходив радість у порядності та доброзичливості.

Тютюнник - майстер етичних розповідей. Після закінчення у 1962 році Харківського національного університету він учителював у вечірній школі на Донбасі і паралельно працював у 1963-1964 роках в редакції газети “Літературна Україна”. Це був час творчого піднесення й повернення до традицій художності в українській літературі — спостерігалось відступництво від “вимог партії та

уряду”. Григiр Тютюнник прийшов разом iз новим талановитим поколiнням – поколiнням шiстдесятникiв.

В тi роки Тютюнник публiкує в “Лiтературнiй Украiнi” кiлька нарисiв на рiзні теми та першi оповiдання: “Дивак”, “Рожевий морок”, “Кленовий пагiн”, “Сито, сито...”. А молодiжні журнали “Днiпро” та “Змiна” вмищують його новели “Зав'язь”, “На згарищi”, “У сутiнки”, “Чудасiя”, “Смерть кавалера”, якi розрахованi на юних читачiв. Особливу увагу хочеться придiлити цим новелам, якi мають в першу чергу цiкавити педагогiв. Саме в таких маленьких за об'ємом та дуже змістовних за своїм наповнення творих Григiр Тютюнник виступає не тiльки як справжнiй знавець психологiї душі дитини, але й як талановитий вчитель, який досконало володiв майстернiстю виконувати етичнi розповiдi. Бо педагогiчний сенс роботи по етичному становленню особистостi полягає в тому, щоб допомагати людинi просуватися вiд елементарних навикiв поведiнки до вищого рiвня, де потрібна самостiйнiсть ухвалення рiшення i етичний вибiр [7, 59]. I майстернiсть виконувати етичнi розповiдi є найвищим рiвнем вмiння для педагога зробити це ненав'язливо, уникаючи довгих нудних моралей, якi так дратують молодь.

В пiдручниках з педагогiки знаходимо такi визначення: “Етична розповiдь – це яскравий, емоцiйний виклад конкретних фактiв i подiй, якi мають моральний змiст. Це повинно переживатися слухачами – тодi етична розповiдь сприйматиметься та матиме результат” [2]. I твори для молодi раннього Григора Тютюнника, опублiкованi протягом перiоду шiстдесятих рокiв, вiдрiзняють автора як справжнього майстра виконання глибоких, виражених та зрiлих етичних розповiдей. Вони хапають за серце та душу не тiльки юних, але й вражають розумiнням людської душі вже досвiдчених людей.

Герої Тютюнника – це дiти, навiть якщо цим дiтям вже кiлька десяткiв рокiв. Адже як справжня дитина себе поводить дiд Мусiй Приходько з новели “Чудасiя”. Він по-дитячому наiвно дивується людській дуростi та корисностi. Дiд по-юнацьки мрiє про велику iграшку – машину. I він вперто бажає отримати цю iграшку, не дивлячись на те, що навряд чи змiг би нею керувати, маючи лише одну ногу. Машина ввижається йому навiть увi снi, i Приходько визнає: “соромно менi так зробиться: як маленький...”. Але, як кажуть, бiльшiсть людей у старостi стають дiтьми - капризними, наiвними та впертими. Дiду так кортило мати iграшку-автомобiль, що він, коли сподiвався її отримати, “цiлий день швендав по двору, а самому ставало весело так, наче ось-ось щось хороше зробиться...”. Навряд чи юний читач пiсля прочитання новели не поставить питання: а чи дiйсно дiду Мусiю необхідний автомобiль, або ж він просто бездарно, як маленька дитина, втрачає на капризи

багато годин свого життя, оминаючи при цьому дійсно щось важливе?

Зовсім протилежна душа живе усередині вчителя історії Федора Несторовича з новели “На згарищі” – той згадує своє щасливе дитинство, порівнюючи зі страшною самотністю та образою сьогодення. Із дідом Мусієм Приходько цього героя поєднує те, що обидва воювали і втратили ногу під час бойових дій. Однак вони по-різному переживають образи у своєму житті. Якщо дід намагається зібрати якомога більше уваги навколо своєї персони, то Федор Несторович бореться зі своїми почуттями в собі, в глибині душі.

Григор Тютюнник настільки вміло подає його емоційний стан через рухи, стан природи, що це викликає захоплення письменницьким талантом. “За ярками звернув на іншу стежину – свою... Не довго жила стежка після того, як забули її люди. І Федір Несторович *сердився на людей*, хоч поміж ними *бачив лише самого себе*”. Далі він вийшов на кладовище, “хрести на ньому майже всі попідгнівали й попадали”. Автор, використовуючи стилістичні прийоми, описує, як йшов герой війни, “спотикався, хекав, виважувався на милицях, переплигуючи високі запруди”. Потім він побачив замість своєї колишньої садиби згарище, там, “де не було жодної грудочки землі, якої б він не роздав босою п’ятою”.

А тепер замість п’яти у нього милиці, а у воді з колодязя, з якого пив в дитинстві воду, “плавало сміття та стриміли жаби. “Ач, прокляті!”, - сказав ображено Федір Несторович та ширнув у воду милицю”. Він згадав, як дитиною був “міцний, дебелий, і вітер не міг похитнути його на дужих ногах”. Завдяки таким образним порівнянням читач теж переймається тією образою, яка сидить в душі героя. А потім розуміє, що виною тому – людська байдужість, бо немає достатньо любові та співчуття до ближнього.

Акцент на больових відчуттях у прозі митця свідчить, на думку дослідника Даниленко В. [2], про пережиту в дитинстві Григором Тютюнником психічну травму. Підтвердженням цьому є зізнання письменника, який у своїй автобіографії писав, що, коли йому було шість років, заарештували батька, а “мати осталися заміжні за іншим”. Другу психічну травму майбутній письменник пережив вже одинадцятирічним, коли з Донбасу вирушив пішки до матері на Полтавщину і в дорозі змушений був страцювати. “Перший раз просити було неймовірно важко, соромно, обдирано язик і в грудях тепло, тоді трохи привик...”.

Можливо, саме деякою частиною автобіографічності новели “В сутінках” пояснюється сумбурність його викладу Григором Тютюнником. Наприкінці твору зненацька переривається хронологія викладу: йдеться про те, як хлопець тікає з дому й по кризі прямує до тітки, а в наступному абзаці вже йдуть спогади героя про його образи на матір. Закінчується твір тим, як матір “ніжно куйовдить

чуприну” хлопчика та “втирає шкарубким пальцем мої очі”. Після прочитання цієї етичної розповіді згадуємо п’яту заповідь: “Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі”. Бо які б страшні помилки не вчиняли наші батьки, все одно вони – наші батьки. Навіть знаючи про гріх матері та відчуваючи на собі її жорстокість, парубку все одно “кортить радіти, що в мене теж є мати – хороша, як у всіх”. Герой ще занадто маленький, щоб зрозуміти почуття своєї матері, яка зраджує батьку, проте він вже вміє пробачати. І не осуджує її. Бо “не судить, та не судимі будете”.

Набагато складніше до кінця збагнути помилку героя новели “Смерть кавалера”. Він – юний хлопець, який вчиться у воєнному училищі. Для нього замполіт Валерій Максимович – взірець мужності, честі та справедливості. Їгорко захоплюється ним, як дитина: “Китель, ордени блищать, Зірка... Їгорко бачив і Зірку, і ордени. Багато – страх! Якби на його груди, то й не вмістилися б... Ще б пак, як у замполіта вони втрое ширші!..”, “...на якусь мить усі отетеріли – і ремісники, й майстри. А Валерій Максимович – ні. Ого!”. Але потім виявляється, що, коли хлопець потрапляє в біду, його долею переймається зовсім не Валерій Максимович, який просто “нахилив голову і одійшов убік” (йому нібито цікаво: “а чим усе скінчиться?”), а ремісник Полуляк, якого Їгорка не сприймав так серйозно. Полуляк обіцяє вмовити Валерія Максимовича, аби той заступився перед начальством за хлопця.

Хоча найгірше те, що Їгорка, здається, навіть не розчарувався у своєму кумирі. В другій заповіді говориться: “Не створи собі кумира”. Однак висновок у даній новелі, на жаль, не лежить на поверхні. Хоча “мова педагога має бути докладною, ясною, образною і водночас конкретною і змістовною” [13, 173], новела “Смерть кавалера” читається дуже складно. Можливо, це пояснюється тим, що Тютюнник не міг відверто зробити героя Радянського Союзу негативним персонажем у своїй новелі, і тому мав все подавати у прихованій формі. Можливо, через це молодій людині й непросто одразу визначити суть та розібратися у моралі новели.

Критик новел Тютюнника Шевчук В. ще у вісімдесяті роки назвав письменника “одним із найвидатніших наших новелістів” [12]. Він говорив, що Тютюнник найближче з усіх новелістів підійшов до людської особистості: “Тютюнник не парує її, як Володимир Дрозд, не співчуває, як Юрій Щербак, не дивиться на неї замилювано, як Євген Гуцало, а стає нею, переймається нею і переходить у дух та плоть свого героя. Саме тому він починає творити новелу. Людський характер і вся його творчість – це і є сукупність таких характерів, в які він зміг перетворити своє єство”. Але ще, крім майстерного зображення людських характерів, Григор

Тютюнник показав себе справжнім вчителем, який вмів у своїй творчості давати молодим людям поживу для роздумів.

У казках Тютюник завжди пропагував загальнолюдські цінності. Після періоду “відлиги” слідувала імперська розправа над літераторами-шістдесятниками. У літературі для дітей знову з’являється тенденція до посилення виховного моменту. Критерії естетики перейшли до розряду другорядності; гумор, розкутість, фантазія та конфліктна неоднозначність почали ставитися під сумнів.

У “застійних” 70-х роках побачили світ новели Григора Тютюнника “Батьківські пороги”, “Крайнебо”, “Коріння”, повісті “Климко”, “Вогник далеко в степу”. А також збірки для дітей із казками - “Степова казка”, “Ласочка”, “Лісова сторожка”. Письменнику доводиться суворо виконувати замовлення зі Спілки письменників України, і писати казки такими, якими їх хотіли бачити ідеологи. Але в результаті Тютюнник пропагує своїми образами вміння прощати, терпеливість, смиренність, щедрість, чистоту, поміркованість, лагідність, працелюбність.

Особливий акцент у казках він робить на необхідності думати про інших та знаходити спільну мову з оточуючими, а також на людській доброзичливості. У “Ласочці” дід Арсен ділиться із лисицею рибою, не дивлячись на те, що особисто йому ніякого зиску з того немає. В оповіданні “Нічний злодій” пес Кузька зміг побороти вепра тільки удвох із Однокрилом. Господар повчально зазначає, що вони, “хоч і слабенькі, та сміливенькі, та вдвох”. У “Степовій казці” ми радіємо за Курінь, коли дізнаємося, що “насправді Курінь отой хоч і старий, та не сам”. А Їжак із Кротом потоваришували, коли перемогли свій гонор та вдачу. Виявляється, що навіть вороги можуть знайти спільну мову, якщо є бажання порозумітися.

Тютюнник демонструє у “Степовій казці”, що завжди можна знайти компроміс – якщо бути лагідним та доброзичливим. Мурашиний ватаг не сварився з Кротом, коли той наступив на мурашник, а із повагою його вислухав. Дізнавшись, що Кріт зробив це ненавмисно і насправді є сліпим, ватаг запропонував йому взаємовигідну допомогу. На те “Кріт відчув, що йому хочеться їсти, але розсердитися не посмів: ватажко був такий люб’язний...”. А поряд в той час стояв Курінь і радів, “що не сам у світі і не дарма тут стоїть”. Бути корисним і ввічливим – це, виявляється, така радість.

В оповіданні «Однокрил» декого вражає доброзичливість, із якою хлопець та його собака поставилися до гайворона, який їх грабував. Побачивши скалічене крило, Данило вирішив допомогти птаху і “лагідно годував прибуду кашею просто з ложки”. Потім Кузька пробачив образу Однокрилу та “вони й зажили у мирі та злагоді”. Розстаючись перед зимою із розсадником, Данило зрадив, що Однокрил вирішив попрямувати за ним та Кузькою. “Правильно

зробив, що не покинув нашого гурту. Бо самому добре, а гуртом краще!”, – резюмував Тютюнник вустами хлопця те, що подобалося чути радянським ідеологам. Але з моральної точки зору, хіба ж він писав щось не те? Дитяча література має пропагувати вічні цінності та вчити поводити себе у суспільстві.

Дуже повчальними для маленьких читачів мають бути і оповідання про пригоди діда Арсена. У “Бушлі” він зовсім не ображався на односельчан, які його дражнили: “Рибалки кричали:

– Поспішайте, діду, поспішайте, бо одечки над вашою вербою вже бушля кружляє – жде!

Арсен і не сердиться. Усміхається хіба...”.

Він байдужо до цього ставився, бо в діда Арсена не було першого смертного гріха – гордості. А в оповіданні “Біла мара” герой Тютюнника ще раз нагадує читачам, як приємно перемагати боязкість.

У своїх наукових роботах доктор психологічних наук Леонт’єв приходить до висновку, що людина формується під дією трьох факторів [6]. Перший фактор – це гени, які були наслідуювані від батьків. Другий – це виховання, яке людина отримала у дитинстві, третій – самовиховання. І Леонт’єв не випадково саме в такій послідовності розставив фактори – на його думку, батьківські гени є найвпливовішими, і їх неможна змінити. А самовиховання – це найменш впливовий фактор, бо потребує від людини сили волі. І десь посередині шкали науковця-дослідника знаходиться виховання, яке майбутній особистості дається у дитинстві. Тому дуже важливо поставити конкретні цілі, формуючи головні тези у цьому вихованні.

Висновки. Будь-яка література не тільки приносить відчуття естетичної насолоди читачам, але й виховує. Навіть низькоякісна, заангажована та вульгарна література з жаргонною лексикою чомусь та й навчить. Чому саме? Це питання стає особливо актуальним, коли мова заходить про дитячу та молодіжну літературу.

А творчість Григора Тютюнника вміло поєднала в собі дві функції – красивого та корисного. Яким чином йому вдалося цього досягти? Певно, дається в знаки не тільки письменницький талант, даний Григору від Бога та розвинений за допомогою сильної волі, але й те, що він тривалий час викладав у вечірній школі, безпосередньо працюючи із молоддю.

На превеликий жаль, зараз в книжкових магазинах полиці з дитячою літературою в основному заставлені низькоякісними казками вітчизняних сучасних “творців”, які весь час усюди жаліються на скрутне становище української книжки (і на те, що її ніхто, мовляв, не читає) та переважно дитячою літературою зарубіжних класиків. А казки, новели та оповідання Григора Тютюнника, адресовані для молоді, на сьогодні видаються обмеженими тиражами максимум у 5 тис. примірників. Вони одразу

ж розкуповуються, звільняючи тим самим полиці для іншої літератури, яка не завжди відрізняється глибинним змістом та наявністю виховних аспектів.

Список використаних джерел:

- 1.Вернигора Н. Література для дітей у ХХ ст.: жанрово-тематичний аспект // Наукові записки Інституту журналістики. – 2004. – січень-березень. – С.87-95
- 2.Вигман С.Л. Педагогика в вопросах и ответах: учеб. пособие. – М.:ТК Велби, изд-во Проспект, 2004. – С. 208
- 3.Даниленко В. Енергія болю: Психічна травма в художньому світі Григора Тютюнника // Сл. і час. – 2000. – №4. – С.27-39.
- 4.Ельконін Д. Психологію на службу комуністичному виханню // Пит. психології. – 1960. – № 4.
- 5.Леонт'єв Д. Нарис психології особистості. – М.: Смысл, 1993.
- 6.Леонт'єв Д. Психологія свободи: до проблеми самодетермінації особистості // Психологічний журнал. – 2000. – №1. – Т.21.
- 7.Мовчан Р. Чи був дитячим письменником Григiр Тютюнник? // Літ. Україна. – 2001. – 6 грудня. – С.2.
- 8.Приходько І. Майстер художньої деталі // – Прапор. – 1982. – №11. – С.119-121.
- 9.Тютюнник Г. Вибарні твори: Оповідання. Повісті. – К.: Дніпро, 1981. – С. 607
- 10.Сластьонін В., Ісаєв І., Мищенко А., Шиянов Е. Педагогіка. Навч. посібник для студентвв педвузів. – М.: Школа-прес, 1998.
- 11.Фещенко П. Зустрічі на дорогах війни: Діти в творах Г. Тютюнника. – Дит.літ., 1984. – №5. – С.16-19.
- 12.Шевчук В. У царстві новели: Літ.-стиліст. періоди // Вітрила-82. – К.,1982. – С.127-133.)
- 13.Ягупов В.В. Педагогіка: Навч.посібник. – К.:Либідь, 2003. – С. 560.

Аннотация

В статті розкриваються психологічні деталі поведінки головних героїв дитячої літератури Григора Тютюнника, письменнику дається висока оцінка як майстру етичної розповіді. Аналізуються моральні цінності, яким слідували герої Тютюнника та розкривається їх позитивний вплив на читачів.

Summary

The psychological details of conduct of protagonists of child's literature of Hryhir Tyutyunnika open up in the article, a high estimation is given a writer as to master of ethics story. Moral values which was followed by the heroes of Hryhir Tyutyunnik are analysed and opens up positive influence of them on readers.

Ключевые слова: вчитель Григор Тютюнник, етична розповідь, моральні цінності, десять заповідей, сім смертних гріхів, виховання.

Key words: teacher Hryhir Tyutyunnik, ethics story, moral values, ten commandments, seven death sins, educations.

Аннотация

В статье раскрываются психологические детали поведения главных героев детской литературы Григор Тютюнника, писателю дается высокая оценка как мастеру этического рассказа. Анализируются моральные ценности, которым следовали герои Тютюнника и раскрывается их положительное влияние на читателей.

Ключевые слова: учитель Григор Тютюнник, этический рассказ, моральные ценности, десять заповедей, семь смертных грехов, воспитание.